

РЕЦЕНЗІЇ

ЖИВИЙ У ДОБРОДІЯННЯХ СВОЇХ*

*Люди ж, на те вони й люди, мають берегти
пам'ять поколінь. Інакше перериватиметься тяглість,
життя втрачатиме свою повноту, свій сенс.*
Андрій Содомора

Заслуженою гордістю для будь-якого вищого науково-освітнього закладу є, як відомо, та когорта його вихованців, які трудяться в особливому осередку творчої мислі країни – Національній академії наук. Упродовж останньої третини ХХ-го – початку ХХІ століть її філологічне реноме достойно репрезентували у світах випускники нашої альма-матер, наукові співробітники, члени-кореспонденти НАН України Олекса Васильович Мишанич (1 квітня 1933 – 1 січня 2004) у літературознавчій та Василь Васильович Німчук (6 липня 1933 – 26 листопада 2017) у мовознавчій царинах. До слова, обох земляків-ровесників ще зі студентської лави єднала безкорислива побратимська дружба, що живилася любов'ю до рідного письменства, сповнена прагнень досягнути його фольклорні основи та явити в історико-еволюційному вимірі глибинні пласти їх мовного вираження. І вельми відродно, що нині, коли стоїмо на порозі 75-річного ювілею Ужгородського університету, про життєвий і творчий шлях відомих науковців у місті їхньої юності з'явилися цікаві спогади: публікація робить їх надбанням широкого загалу читачів. Обидві едиції споріднені щирістю і об'єктивністю оцінок-суджень, що містяться у цих спогадах — наскрізному мемуарно-документальному жанрі та у публіцистично наснажених інтерв'ю-роздумах.

Ставимо собі за мету в цій розвідці проаналізувати збірник «Професор Василь Німчук у спогадах сучасників», який склали різні обсягом і стилем п'ятдесят три пазли-утвори. Струнка, добре продумана логіка побудови видання (упорядник і автор Передмови та короткої, але вичерпної довідки «Про основні віхи життя професора Василя Німчука» – доцент Василь Шаркань) дає змогу змоделювати непростий перебіг становлення типової постаті українського інтелігента-інтелектуала європейського карбування.

Вийшовши на академічно зорієнтовані наукові параметри з-під благородного крила свого наставника професора Степана Пилиповича Бевзенка (1920–2005), котрий відразу після війни у щойно відкритому університеті у місті над Ужем очолив кафедру української мови, Василь Німчук «з невсипующою працездатністю, як у Франка» (Надія Бабич), без вихідних і відпусток почав творення «гордості і слави української мовознавчої науки» (Ірина Гнатюк). Захистом у 1962 році об'ємної кандидатської дисерта-

ції (432 с.) – «першого ґрунтового, – словами Івана Сабадоша, – дослідження діалектного словотвору в українському мовознавстві» – він надійно вписав своє ім'я в аннали вітчизняної лінгвістичної науки. Піонерський Німчуків деривативний труд, закросний на старожитній лексиці сіл верхньої течії Боржави, переконливо, на численних фактах діахронічного порівняння з іншими українськими говорами та діалектними паралелями зі словацької, польської, румунської, угорської та південнослов'янських мовних спільнот довів: багатючий словесний субстрат Срібної землі, одірваної віками від рідних теренів, зберігаючи де-не-де архаїку давньослов'янських форм, достоту дає світові на показ свою генетичну злотованість з усім українськомовним материком.

У синтезі-спогаді «Сходження на Еверест української мови» (с. 53–67) Павло Гриценко, директор Інституту української мови НАН України, доходить слушного висновку: «Такий напрям студювання був суголосний загальному посиленню уваги лінгвістів 60-х років до питань міжмовних контактів. <...> У цей час набирали ваги ареальні лексикологічні студії Й. О. Дзєндзелівського, історико-лексикологічні праці Л. Деже, дослідження міжмовних контактів О. М. Рота, П. М. Лизанця, С. В. Семчинського, З. Штібера». Звісно, що у міжнаціональному різновекторному силовому ареалі тогочасного мовознавства, резюмує П. Гриценко, «виявляти свою оригінальну наукову позицію було не просто». Однак доля, як казали античні, завше сприяє сміливим і працьовитим. Енергійний, спраглий знань молодий В. Німчук-науковець дуже скоро постає у щасливій порі творчої зрілості: побіч з лінгвокарпатознавчими розвідками, видає унікальної вартості лексикони: П. Беринди (1961), Л. Зизанія (1964), анонімну «Синоніму словенороську» (1964), започатковуючи ними власне новий напрямок у вітчизняній лінгвістиці – публікаційне лінгвістичне джерелознавство, а також «Словник української мови» П. Білецького-Носенка (1966), «Лексикон латинський» Єпіфанія Славинецького та «Лексикон словено-латинський» Єпіфанія Славинецького і Арсенія Корецького-Сагановського (1973), споряджаючи їх власними докладними передмовами. Йому доручають зібрати і зафіксувати у діалектній вимові корпус найменувань усіх річок і відкритих водойм Закарпаття, який заповнив у фундаментальному словнику гідронімів України (1979) значну і прикру прогалину. І тільки через три десятиліття, коли 2008 року В. Німчук очолив відновлену з його ініціативи академічну Українську

* Професор Василь Німчук у спогадах сучасників: науково-популярне видання. Ужгород: Карпати, 2018. 208 с., іл.+DVD-диск.

ономастичну комісію, дослідження з назвознавчої галузі, як зауважив Святослав Вербич, знову набули актуальності. Новаторський Німчуків зачин на цій ділянці — це передовсім всебічно мотивований крізь «ономастичну призму» погляд на проблему виникнення слов'янської прабатьківщини та складного комплексу питань, пов'язаних із найдавнішим діалектним членуванням слов'янських мов та потужним впливом на цей процес балто-тюрксько-фінських культурних і мовних чинників.

На жаль, на межі 1960-х – першої половини 1970-х років наукова чесність та громадянська зрілість української гуманітаристики зазнала тяжких випробувань: щербицько-маланчу(е)кістська влада на прокремлівська кліка репресивно заганяла її у глухий кут денационалізації. Для таких науковців, як Німчук, котрий, за оцінкою Ганни Баран, «був великим патріотом своєї вітчизни й батьківщини, любив Україну», «захисним шаром, що не дозволяв задихнутися в період радянської нівелляції, зберегти себе, – каже Наталя Пуряєва, – став його місцевий патріотизм і прив'язаність до рідного села, рідної оселі і родини». Він знайшов віддушину в написанні мово- і краєзнавчих заміток до тутешньої періодики, ненастанно нарощуючи при цьому синергетику творчості підготовкою до друку аналітичних праць: «Ділова і народно-розмовна мова» (1976), граматик М. Смотрицького (1979) і Л. Зизанія (1980), «Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст.» (1981). Та щонайперше – завершив довготривалий конститутивний твір «Староукраїнська лексикографія в її зв'язках з російською та білоруською» (1980) – успішна спроба поетапно, починаючи від княжих часів Київської Русі, представити історію вітчизняної науки про укладання словників: з'ясовано лексикографічні й літературні джерела пам'яток, вивчено реєстр і перекладну (тлумачну) частину, досліджено роль і місце глос XV – XVI ст. як базової основи для становлення українського словникарства тощо. Здобувшись на прихильну рецепцію у широких наукових колах, монографія стала осердям блискуче захищеної через рік докторської дисертації.

Ще одна помітна віха на цій часовій дистанції – академічна, зрихтована В. Німчуком із чотирьох книжок: «Фонетика», «Морфологія», «Синтаксис», «Лексика і фразеологія» (до останніх трьох його перу належать розділи обсягом близько 25 авторських аркушів) — «Історія української мови» (1978–1983), пошанована Державною премією імені І. Франка АН УРСР. Примітно, що це найгрунтовніше до цих пір висвітлення складного поступу української мови на всіх її структурних рівнях, учений згодом суттєво доповнив «Хрестоматією з історії української мови X–XIII ст.» (2015), куди вніс безцінний ілюстративний масив із близько шістдесяти пам'яток – джерел давньоруської та церковнослов'янської мов.

Не менш діяльною участю під цю пору відзначився В. Німчук і в колективній праці над семитомним «Етимологічним словником української мови»: «широко використав ще не представлену в опублікованих джерелах лексику і фразеологію закарпат-

ських говірок, поповнивши низку <...> словникових статей цінними діалектними свідченнями та розробивши чимало окремих вокабул <...>» (П. Гриценко).

У справжню сенсацію вилася факсимільна едіція «Київських глаголичних листків» (1983), так званого Київського місалу – рукописної пам'ятки старослов'янської мови X – поч. XI ст., виконаної на пергаменті. Щоб розвіяти сумніви окремих авторитетів, зокрема, відомого австрійського славіста академіка Й. Гамма, щодо її автентичності, Німчук удався до застосування спектрального аналізу текстів. Наукова громадськість належно оцінила це дослідження як видатний внесок у славістику: через дванадцять років після публікації (вересень 1995 р.) університет ім. Павла Йозефа Шафарика у Кошицях (Словаччина) нагородив українського професора В. В. Німчука ювілейною медаллю з нагоди 200-річчя від дня народження видатного славіста.

Що «Василь Васильович був не тільки провідним українським ученим-славістом, істориком української мови, але й добре розумівся на кириличній палеографії, джерелознавстві, книгознавстві» аргументовано доводить у звітному «Вчитель на все життя» (с. 45–48) Людмила Гнатенко; протягом десятиліть у тандемі з Метром вона постійно демонструвала його максимум: «історик української мови і палеограф в одній особі – то найвищий пілотаж лінгвістики», щоразу безпомилково потверджуючи нею палеографічно-орфографічну атрибуцію українських кирилических уставних та півуставних кодексів кінця XIII – початку XVII століть.

Власне інтерес до старожитніх скриптів, до давніх книг і їхніх авторів міцно «утримував» В. Німчука, як запевняють львівські лексикографи Ганна Войтів та Ольга Кровицька (с. 37–42), у перманентному режимі пошуку лінгвальних історіософських істин, які акумулювали в собі образну картину мовотворіння народу, щедроти його культури, зрештою й ментальної ідентичності. Органічною ланкою таких зацікавлень, посиленних до того ж, як на мене, першими подихами свободи у середині 1980-х років, став конструктивно окреслений дискурс розвитку вітчизняної лінгвістики в історико-теоретичній площині на сторінках одноосібної Німчукової монографії «Мовознавство на Україні в XIV–XVII ст.» (1985). З усіх позитивних міркувань про її змістове наповнення варто виокремити акцентування евристичного характеру видання: тут доповнено і поглиблено чимало обсерваційних аспектів заявленої проблематики, які містилися у проскрибованих у підсоветській Україні, а тому й невідомих, дослідженнях О. Горбача, Асі Гумецької, І. Огієнка, Лариси Онишкевич, Я. Рудницького, Ю. Шевельова та інших українців діаспори.

Уже «наприкінці 80-х В. В. Німчук, – як зазначає Петро Білоусенко, – зажив слави найкращого знавця давніх текстів української мови». Ось кілька штрихів І. Гнатюк до портретування та характеристики комунікативно-дискурсивних стратегій її наставника: «Усі в Інституті знали, що старослов'янські тексти Василь Васильович читає легко, без жодних зусиль, читає, як співає! <...> кожна розмова з ним надиха-

ла, настанови щодо наукової праці лягали на душу, а лагідний погляд карих очей, м'яка мова, жартівливе, завжди доброзичливе слово проникало глибоко в серце! <...> Думки, міркування, аргументи лягали наче цеглини у підмурівок будови <...> нового важливого напрямку українського мовознавства – теоретичної історичної лексикографії, яку довгий час вважали суто прикладною галуззю» (с. 49–50). Саме у методологічному ключі названого напрямку виконані «у контексті народної української мови» (Павло Салевич) розвідки, присвячені пам'ятці «Слово о полку Ігоревім»: шляхом залучення до аналізу цілої низки архаїзованих діалектологічних лексем вдалося прояснити в її образно-виражальній структурі чимало «темних місць», що по суті дозволило В. Німчуку одному з перших потвердити: «Слово» – твір український».

Уже в умовах щойно проголошеної незалежності побачили світ давноочікувані етапні праці: «Книга Київського підкоморського суду (1584–1644)» (1991) та «Давньоруська спадщина в лексиці української мови» (1992). «Перелік об'єктів дослідницької уваги В. В. Німчука як історика мови, – за підрахунком П. Гриценка, – вражає: пам'ятки різних епох, неоднакових стилів і жанрів, писемних традицій!» Та чи не найбільше його захоплення – реальні свідки минулих віків – пам'ятки писемні. З них він планував скомпонувати цілісний корпус хрестоматійних едіцій: IX–XIII ст., XIV–XV ст., XVI–XVIII ст. «З огляду на багаторічне привласнення української писемної спадщини російською лінгвістикою, це завдання, – за визначенням Н. Пуряєвої, – набувало особливого значення – не лише лінгвістичного, а насамперед культурологічного чи навіть культуротворчого» (с. 119). Із задуманої серії пощастило опублікувати тільки укладену спільно об'ємну (580 с.) «Історію українського правопису XVI–XX століття (2004) та одноосібну, названу вище «Хрестоматію з історії української мови X–XIII ст.» (2015). «Щодо останньої, то її створення було дуже тривалим, надзвичайно складним і навіть болісним процесом, – згадає біограф автора Н. Пуряєва: на заваді до видруку стояло «насамперед категорично українське потрактування багатьох пам'яток традиційно визнаних «спільними».

Без будь-якої застороги не зайве цим разом підкреслити, що українськість Німчука-науковця – це стан людинолюбного ества мистця, виграненого у благородному горнілі різномовних народних говорів, котрі й понині вітально лунають поміж люду; ще в дитинстві – юності Василько-Василь любовно сукав-плекав із них власну нитку Аріадни, яка часто виводила його згодом із лабіринтів стародавніх текстових структур на путівець істини. Він «володів понад десятьма мовами, – уточнює Іван Панич, – з великим почуттям гумору. – Мови для нього були як допінг. Він у них купався» (с. 114–115). Вихований у дусі толерантності «до представників різних національностей та конфесій, як споконвіку велось в його рідному краї, – справедливо наголошує Єлизавета Барань, – упродовж усього життя з повагою ставився до інших народів та віросповідань, роз-

мовляючи з кожною людиною у своєму оточенні її мовою: з румуном – румунською, німцем – німецькою, угорцем – угорською» (с. 18). Зі слов'янських мов, припускає Віктор Мойсієнко, «мабуть, найбільше подобалася В. В. Німчукові сербська». Спогадувач ділиться захоплюючими враженнями від Німчукової манери спілкуватися з чужоземцями: оповідь про це дійство приваблює непідробною щирістю і морально-етичною поведінкою, шляхетністю з боку комуніканта.

На запитання про його талант поліглота, відповідав, що для українців як найбільш співучої у світі нації шлях до успіху в опануванні іноземних мов має обов'язково пролягати через народну пісню. Зваблюючи своєю мелодикою, вона збагачує нас мовною красою звучання, у магічному полі впливу увиразнює нашу національну ідентичність.

За нотатками Миколи Вегеша, Інни Дорофійенко, пісенна криниця лінгвіста була ключем: без українського та зарубіжного мелосу в його виконанні не обходився жоден науковий семінар чи форум. «Текстів пам'ятав силу-силенну. Бог дарував йому незвичайну пам'ять, яка не підводила його до останніх днів; <...> особисто, – пригадує І. Сабадош, – довелося бути свідком, коли в одному багатомовному товаристві один серб почав співати сербську пісню, <...> але десь після десятого куплета серб замовк, а В. Німчук ще з десятків куплетів цього твору по-сербськи (напевно, була то його улюблена «Голубиця біла»). – С. Б.) проспівав уже сам. Усі присутні були в захваті» (с. 132–133). «Доводилося бачити, – пише В. Шаркань, як під час неформального спілкування після однієї з конференцій Василь Німчук продовжував співати чеську пісню куплет за куплетом, коли вже навіть чехи її не знали» (с. 157).

Видається, що діапазон енциклопедичної ерудиції мовознавця-патріарха був би далекіше не повним, коли б не засяг практикентів календарно-обрядових славнів – колядок. «Ми вже на Миколи гуртом колядували, – повідомляє Микола Бідзіля, – і по-нашому, і по-мадярськи, і по-чеськи-словацьки-румунськи <...>. Звичайно, Василь був тут на висоті...» (с. 23). Німчуків репертуар – це й величезний пласт церковно-духовних пісень, котрі наспівував, скажімо, для Ганни Баран, коли вона «писала дисертацію про мову української віршованої молитви». «Василь Німчук, – запевняють Г. Войтів і О. Кровицька, – був співаком особливим, він знав і любив церковний спів. У 1991 році в Києві, на Байковому кладовищі, на похороні Зеновії Франко <...> він чи не єдиний, хто знав повністю похоронну відправу».

Християнський богослужбовий церемоніал завше викликав у нього як ученого і глибоковіруючої людини всілякий інтерес: він вивчав і знав напам'ять чимало великих уступів релігійних текстів, добре розумівся на літургійних піснеспівах, зосібна, в псалмах, чітко вирізняючи їх традиційні виспіви у різних регіонах: галицькому, київському і питомо рідному – закарпатському, що їх наслухував, ба навіть по-іншомовному виконував за рубежом у храмах, котрі власне з духовної спонуки повсякчас, де бував під час відряджень, відвідував

будь-що-будь. До таких намолених, милих його серцю місць, своєрідних, за визначенням німецької дослідниці Аляйди Асман, «зон контакту між Богом і людиною» [Асман 2012, с. 322], де звершувалось Німчукове спілкування із «Вищим розумом, з Усевишнім» (Вероніка Баньої), автори спогадів М. Кондор, С. Лях, Ю. Осінчук, В. Путрашик, Одарка Сопко-Долгош відносять церкви-ротонди на Аскольдовій могилі та отців-василіян на Львівській площі у Києві, святого Іллі у рідному селі Довге та розташованого неподалік від нього паломницького Джублика – місцини з'яви Пресвятої Богородиці, відомого храму святого Михаїла в угорському містечку Марія Повч, де «плакала Пречиста» і славнозвісного катедрального собору святого Стефана – Штефансдом у Відні. Саме в одному з притворів останнього зберігається чудотворний образ Матінки Божої Повчанської – невеличка народна ікона із Закарпаття; цьому артефакту, як інформує Н. Пуряєва, В. Німчук присвятив цілу розвідку, докладно дослідивши його «несподівані і рідкісні» іконографічно-малярські ознаки.

У культовій і позакультовій релігійній культурі Німчука цікавило буквально все: від розбудови незалежної од «руського мира» української православної та репресованої большевицьким режимом греко-католицької церков до актуальних у всі часи розробок з проблемного функціонування у богослужінні рідної мови, як от: «Конфесійні питання і українська мова кінця XVI – початку XVII століть» (1996), «Молитви наша не презри: Проблеми богослужбової мови» (1997), «Уцерковлення новоукраїнської літературної мови (Православ'я)» (1998), «Українська мова в християнських храмах» (2000), «Християнство й українська мова» (2004) та інші. Позначені світською світоглядно-філософською тональністю ці дослідження корегують/співвідносяться з віднайденнями у рукописних фондах бібліотек Росії й України та підготовленими до друку першими перекладами українською літературною мовою середини XIX століття Пилипом Морачевським повного тексту Нового Заповіту і Псалтиря.

Яскраве світло на проблему рецепції Святого Письма в українськомовних шатах проливають Німчукові публікації: «Іван Пулюй – перший перекладач молитов сучасною українською мовою» (2000) та «Сто літ першому повному перекладові Біблії українською мовою» (2004), без яких годі увявити собі майбутню академічну «Історію українського перекладознавства» (такі колись буде написана!). Винятково важливою у такому теоретико-практичному сенсі постає книжка «Український «Отче наш». Хрестоматія перекладів» (2008) – результат тривалого і... таємного (аби не поставити себе під загрозу з боку комуністичної пандемії – атеїстичної боротьби з релігією) копіювання уривків тих численних євангельських текстів, що містять щоденну молитву «Отче наш» (Євангелія від Матвія та Луки). У висліді такого чину Німчука «історія перекладацької адаптації Господньої Молитви в українській мові була доповнена суттєвими даними з історії формування церковнослов'янської традиції

її перекладу», – висновує Н. Пуряєва (с. 119-120).

Німчукова релігійність, адорація церковно-богослужбової практики – це здоровий і цільний, викристалізований на генетичному рівні суспільно-родинний код поведінки, що доладно, сукупно з дослідженнями Олекси Мишанича, розмикає авторську концептосферу сакральності бароко, чії стародруки, писемні й рукописні пам'ятки, як доводить Юрій Осінчук, «чітко демонструють триєдину картину: Закони Світу – Людина – Святе Письмо» (с. 111).

Для Німчука-медієвіста Святе Письмо служило тим Кастальським джерелом, з якого він щедро черпав натхнення й насагу. До того ж «тільки він, – констатує Надія Сологуб, – міг безпомилково, як кажуть «на колір і запах» визначити, до якого часу належить та чи інша церковна пам'ятка, зокрема Псалтир чи Євангеліє» (с. 139). А «текстів Євангелій Німчук, – запевняє Н. Бабич, – знав багато...». Видається, є всі підстави у контексті проголошеного «Всесвітнього року Біблії – 2020», що має стати початком десятиліття Святого Письма (2020–2030 рр.), згадати окремі з них, до наукового осягнення яких безпосередньо був причетний В. Німчук: Бучацьке Євангеліє XII–XIII ст., Добрилове Євангеліє 1164 р., Євсевієве Євангеліє (1283), Королевське (Нялабське) Євангеліє (1401), Скотарське Учительне Євангеліє (1588), Хорошівське Євангеліє XVI ст. та інші. Варто відзначити: до їх вивчення професор активно залучав своїх учнів – аспірантів: волів бачити у них себе самого. І яко віщий знак таких діянь і вдячної пам'яті «Про люб'язного Вченого з великої літери» (Міхаель Мозер) сприймається есей Віктора Мойсієнка «Маю за честь називатися учнем Василя Васильовича Німчука» (с. 105–109). Бо ж вірний заповітові Навчителя – на битих дорогах *ad fontes* духу і людської мислі пильно вдивлятися у день прийдешній – В. Мойсієнко торік (2019) здійснив наукове коментування найдавнішої пам'ятки української церковної книжності – Євангелія Анни Ярославни (XI ст.), дочки Ярослава Мудрого, щойно «майже через тисячу років у вигляді повного факсимільного видання» [Євангеліє 2019, с. 3], поверненого в Україну з міста Реймс (Франція).

Прикметно, що у своїй духовній дотичності до «школи Німчука» признаються не лише науковці – філологи, історики, економісти, мистецтвознавці, біологи, але й відомі журналісти й письменники: Олександр Гаврош, Дмитро Кремін, Василь Кузан, Тетяна Ліхтей, Іван Ребрик, котрих також, за образним висловом поета Василя Густі, «торкнулося світло його душі» (с. 67).

Назагал кажучи словами академіка Миколи Сулими, «важливо, що Василь Васильович виховав однодумців у справі підготовки факсимільних видань пам'яток давньої писемності. Так, його учень В. М. Мойсієнко 2000 р. разом із М. Новик та С. Тимченко підготував і видав – під відповідальною редакцією В. В. Німчука – «Гісторія (Літопис)» Григорія Граб'янки та «Лїтопис краткій...» 2005 р. – вже разом із Василем Васильовичем, – видав у Житомирі трактат Герасима Смотрицького «Ключ Царства Небесного», а 2017-го, разом із О. Макаровою – актуальний збірник Даміана Наливайка «Лїкарство на оспалый умьсл челоуѣчій...» (1607) та ін.» (с. 144). Значним здобутком

наукового пізнання нашої мовної культури стали опубліковані спільно з Г. Лисою рукописні «Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст.» у двох книгах Є. Тимченка (2002–2007).

Непересічний дослідницький талантизм, помножений на невтомну жагу творчості, забезпечив В. Німчуку щастя здобути собі наукове визнання: 18 травня 1990 року за спеціальністю «мовознавство» його обрали *justo titulo* членом-кореспондентом АН УРСР. Епохального для нашої держави 1991 року він у складі відділу теорії та історії української мови перейшов до новоствореного Інституту української мови НАН України. Саме відтоді й починає свій відлік на обширах вітчизняної мовознавчої науки «епоха Німчука».

«Це був дуже складний час», – пригадує Катерина Городенська, – час запеклої боротьби <...> за утвердження українських пріоритетів у науково-пошуковій роботі Інституту української мови та усунення впливу з боку радянського мовознавства» (с. 51). Епогей борінь і духовних змагань припав на весну 1998 року – переддень виборів очільника академічної установи. І Він, хто своєю долею ще в пору далекої юності обрав служіння науці, національним інтересам, погодився взяти у них участь, усвідомлюючи, якою дорогою ціною обернеться йому вірність такому покликанню. М. Бідзіля, організатор і багаторічний голова «Товариства закарпатців у Києві», який добре знав земляка ще з університетських літ, запевняє, що «Василь ніколи не був кар'єристом, не був примітивно марнославним, але <...> знав, як кажуть, собі ціну й ніколи не згинався, не стелився ні перед ким!» (с. 24). А тому й здобув визнання й переміг.

Виважено й послідовно, не втрачаючи оптимізму і сили духу, він із почуттям гумору реагував на гострі звинувачення й суперечки, що нерідко на засіданнях учених рад супроводжувались явними образами з боку відвертих опонентів, мужньо відбував виклики до прокуратури за не виплату співробітникам зарплатні через державне недофінансування закладу, вислуховував погрози... Як трудар-правдолюб він непогамовно обстоював за Інститутом української мови право бути флагманом національного прямування у науці: аргументовано доводив доцільність функціонування в академічній структурі Наукової ради «українська мова», «яка декому із керівного складу здавалась чомусь непотрібною» тільки через те, що на неї покладався обов'язок координувати усі лінгвоукраїністичні студії, налагоджувати і зміцнювати співпрацю Інституту з провідними україністичними підрозділами і науковими центрами в Україні та поза її межами, відчайдушно докладав зусиль, аби успішно запрацювала тотожна назві інституції спеціалізована Вчена рада Д 26.173.01, на якій захищено найбільше докторських і кандидатських дисертацій, заснував науково-теоретичний журнал «Українська мова» і був незмінним його головним редактором (2001–2017 рр.)...

Німчук – адміністратор не ламався, «не дождав найвищому керівництву академії, не кланявся нікому і ні перед ким не згинався. Таку гідну позицію

бачили співробітники Інституту української мови і за це його поважали. Мабуть, тому й обрали його на другий термін у 2003 році» (К. Городенська).

Внутрішня, моральна ємність Німчука-інтелектуала, що так природно асоціювалась із здатністю «робити себе доступним» (В. Шаркань), мимоволі захоплювала усіх з ним сумісних, гуртувала колектив однодумців.

Спогад за спогадом, наче за листками відривного календаря, розмогується клубок пам'яті, й примітні факти й деталі з життєпису Василя Васильовича як мужньої, порядної і дуже доброї людини, заново навертають нас до його християнських чеснот, засвоєних ще в батьківській селянській хаті. З літами вони переросли у принципи добродіянь, установили, як спостерегла племінниця Мирослава Мезіна-Німчук, його поведінкові стереотипи-звички: не виконувати хатню роботу в суботу ввечері, бо «неділя зайшла», грішно торгуватись чи купувати щось у релігійні свята або в неділю, бо у такі дні треба обов'язково відвідувати Службу Божу і відпочивати, з поваги до інших конфесій уникати в освячені ними храмові празники будь-якої праці... А ще мати милосердя до вбогих – наділяти їх, особливу турботу виявляти до сиріт і вдовиць.

В. Німчук був з натури «дуже побожною людиною, <...> дуже шанував християнські цінності і все, що з ними пов'язано», – про це довідуємось із рядків Софії Федак: «Пригадую, коли я писала свою першу статтю про сакральну лексику в почаївських стародруках, Василь Васильович вніс свої уточнення, як завжди, олівцем і, коли повертав їх мені, сказав: «Коли виправите, ці чернетки обов'язково спаліть. Не викидайте їх, бо тут ви пишете про Господа, про Матінку Божу. Не треба, щоб вони потрапили кудись, де їх можуть використати для недоброго чи забруднити» (с. 153).

Очевидно, що ось із таких дalebі не приватних, буденних сенсів-помислів, «Богові угодних» за родом свого походження, зродився і зміцнів у Німчука той, за дефініцією П. Гриценка, «нерозтрачений молодечий романтизм, [який] він оберігав і зберіг до останніх своїх днів». Серцевинна його домінанта – міцність духу, непохитність переконань, громадянська мужність, усвідомлення історичного поступу мови української нації у контексті постійних суспільно-політичних загроз для неї во врем'я оне та чуття високої відповідальності за її долю через недостатню захищеність у модерній Україні.

Син Срібної землі, Василь Німчук, сказати би словами Роксолани Зорівчак, завше «болів болем слова рідного», залишався вірним скрізь і повсякчас своїй першій і незрадливій любові – діалектології. «Мову світських, а пізнішого часу й церковно-релігійних пам'яток, Учений завжди розглядав, – акцентує В. Мойсієнко, – крізь призму виявлення в них діалектних рис» (с. 107). Його стало ориєнтована оптика на з'ясування у діахронічній послідовності діалектних рудиментів чітко простежується/відчитується у таких вагомих для історії української мови вислідах: «Волинські грамоти XVI ст.» (1995), «Актова книга Житомирського гродського уряду 1695 року» (1998),

«Луцька замкова книга 1560–1561» (2013), «Акти Полтавського полкового суду (1668–1740 рр.): Збірник актових документів» (2017) тощо. Під подібним кутом зору він провадив аналіз українських діалектних перекладів Святого Письма, мови творів Василя Довговича та Олександра Духновича.

Ще на світанку проголошення нашої незалежності В. Німчук як директор Інституту української мови НАН України вважав своїм громадянським і професійним обов'язком поновити працю над злословним, суспільно-культурної ваги документом – «Проектом найновішої редакції Українського правопису». У ньому прагнув подати такі правописні норми, котрі відповідали б архетипним основам живого мовлення народу, його духові й тенденціям, що панують у сучасній мові, а тому й не втомлювався, як наголошують Іван Панич, Марія та Мар'ян Скаби, «шліфувати/вдосконалювати» своє творіння: організував його обговорення на фахових університетських кафедрах, у редколегіях різних видань, на міжнародному конгресі українців, що відбувся в Одесі; завдяки ініціативі «батька правопису», як почали йменувати В. Німчука, зі змістом проекту ознайомилися працівники міністерств, численних установ та організацій. Теорія й практика історичної мовної кодифікації знайшла відображення у серії Німчукових статей на цю тему, а також у монографії «Проблеми українського правопису ХХ – початку ХХІ ст.ст.» (2002) та в упорядкованій спільно з Н. Пурявою хрестоматії «Історія українського правопису XVI–XX століття» (2004). Корифей мовознавства затратив багато часу і сил, доклав знань, аби звільнити омріяний правопис «від накиннутих на нього колонізаторських пут, які стримують розвиток питомих рис української мови» (І. Сабадош) і, щоб повернутись нарешті, за справедливим висновком Ірини Фаріон, «до базових питомих норм нашого знищеного московським режимом правопису, аби мова мала свої шати, а не чужі... Ось вона – одержимість високим національним ідеалом, що не минає з власним життям, а зостається як правдива дорога твого народу і твого краю» (с. 149–150).

На жаль, «держава, на благо якої він трудився усе своє життя, не помітила його подвигів і старань»: не удостоїла ученого «зі світовим іменем» (Є. Барань) жодним своїм орденом чи медаллю. «<...> Я пишу про це, – зізнається відомий поет Василь Кузан, – бо боляче. — Але Василь Васильович про нагороди не думав. І ніколи [про них] не говорив. Певно, знав їх справжню ціну. Він думав про працю. Писав, вивчав, досліджував» (с. 94). Словом, «наука про українську мову стала змістом його буття» (П. Гриценко). Усе інше – суєта суєт. Долати житеві незгоди йому допомагало те, що «був глибоко віруючою людиною. Зокрема, звання академіка віддавали то одному, то іншому мовознавцю, а то й не мовознавцю, хоча всі розуміли, що це звання належить Василю Васильовичу. Він цим не дуже переймався: «Так Богу угодно», – говорив» (П. Білоусенко, с. 27). А ще був Він «великим життєлюбом, людиною веселої вдачі, умів дотепно жартувати, знав велику кількість анекдотів, жартів, бувальщин,

<...> був ще й неабияким знавцем українських говірок, міг розповісти, як у тому чи тому регіоні називають якийсь предмет чи поняття, ознаку чи дію. І це вражало...» (Г. Баран, с. 16).

Він так жадав, щоб українське мовне море у добу глобалізаційних викликів і технічного прогресу не міліло і не німувало, а повсякчас хвилювало життєдайними струменями з народних словесних джерел. Через це в останній рік свого життя й зреалізував давнішню мрію — заснував весною в ужгородській альма-матер «Товариство шанувальників і захисників говорів української мови»: розробив і видрукував його Статут (див.: Українська мова, 2017. № 3. С. 159–165), а відтак після широкого обговорення – зареєстрував. Чітко й конкретно сформульовані завдання громадського руху В. Німчук органічно пов'язав із потребою піднесення престижності державної мови в Українській державі. Адже говори — «це Божий дар, величезне культурне надбання нації, яка об'єднала всі діалекти воедино, – заявляв речник. — У нас їх дуже багато, і це прекрасно. <...> Я на українські говори дивлюся як на живильне середовище. Це сама мова у своїх глибинних основах. Я вважаю, що любов до рідної мови починається з любові до рідного діалекту» (с. 169–170). У цьому розмаїтті «дивних перлів» (І. Франко) українських говірок, говорів, діалектів — Німчукове означення суті і сенсу екзистенції народу, неосяжних спроможностей його духовного і матеріального потенціалу. Зібрати коштовні самоцвіти душі народної на вузьких ораніцях усного мовлення і в чистоті та первозданній святості вивести їх на широкому полі гони загальнолюдського вжитку – таке завдання покладав академік на Товариство: «заохочувати до використання діалектних скарбів у художній літературі; виявляти, зберігати і видавати діалектні писемні пам'ятки; сприяти створенню всеукраїнського та місцевих фондів записів діалектних текстів на різних носіях інформації, насамперед – новітніх; застерігати від створення нових літературних мов на українській діалектній основі як загрози для єдності нації» тощо. Такі концептуальні засадничі орієнтири знайшли позитивний відгук у багатьох регіонах країни та в діаспорі; водночас вони стали на заваді тим політикам, що нині баламутять люд конструюванням, зокрема, на Закарпатті, якогось окремишнього «русинського язика» – конгломерату з місцевих різноговіркових, церковнослов'янських та мадярсько-словацько-російських лексем. Щодо «мову творить народ, а не політики» (під таким титлом рецензовану книжку спогадів завершує розлоге інтерв'ю В. Німчука, яке він дав журналістові Олександру Гаврошу (с. 162–174) може допевнитися кожен на прикладі багатющої народної лексики і фразеології у записах Миколи Андрійовича Грицака (1908–1979). Родом із гуцульського села Росішка на Рахівщині, «ця чудова людина твердої української орієнтації» принесла на вівтар рідної мови усе своє життя: цілеспрямовано збирала, упорядковувала й осмислювала українські говірки Закарпаття – гуцульські, бойківські, лемківські. Його лексична спадщина, що нині завдяки старанням В. Німчука зберігається в Інституті української мови

НАН України, колосальна – це картотека первісного рукописного матеріалу (від А до Я) та машинописні варіанти тексту опрацьованої автором частини словника (від А до К). Відомо, що в активі великого Словолуба значиться й поважний ряд фахових лексиконів, зокрема «Словник українських говорів Закарпатської області (Ботанічна термінологія)», 167 с., «Латинсько-український словник номенклатури грибів», 176 с., «Латинсько-український словник медичної номенклатури» (співавтор І. Ю. Коршинський), 55 с.; «Скарби гуцульського говору: Росішка (вівчарство у текстах)», 318 с., «Назви метеорології українських говорів Закарпаття», 32 с. «Абсолютна більшість записів, – стверджував В. Німчук, – його власні. Він міг тиждень годувати якогось жебрака, аби записати від нього нові слова. На збирання матеріалів витратив багато грошей. І, на жаль, зібрав його стільки, що не зміг за життя опрацювати. <...> Він намагався подати як ілюстрації весь зібраний матеріал (речення, загадки, прислів'я, приказки, коломийки). Це робило словник велетенським. Микола працював на кафедрі української мови, але великий гріх, що його не довели до кандидата наук. Я й тоді казав керівництву: «Ви сидите на скарбах, на яких можна захистити безліч дисертацій. Хай Грицак захистить кандидатську по своєму словнику». Не вийшло» (с. 172–173).

Утім, «працюючи в Академії наук України, В. В. Німчук не залишився байдужим до лексичного діалектного зібрання М. Грицака, на яке чатувало безвиглядне забуття», – підкреслює П. Гриценко (с. 56). Не була за життя дослідника опублікована жодна його лексикографічна праця, «а друкований доробок склали тези доповідей (змістовні, насичені цінними свідченнями з говірок) та кілька невеличких (актуальних і сьогодні) статей» мовиться у «Передмові» до першого випуску тому (літери А—Б) Грицакових «Матеріалів до словника українських говірок Закарпатської області» (376 с.), що їх видав Інститут української мови Національної академії наук України 2017 року. Уже в дорозі до читача значно більший обсягом другий том, який включає слова тільки на одну літеру В.

Отже, вийшло! Звершилось праведне діло, якого як свята чекали українські мовознавці, а надто – «сріберний довжанський достойник» (Т. Ліхтей), чоловік ясного бачення Василь Васильович Німчук. Може, у світлі цієї події зринала думка й про долю його, за власним визначенням, найважливішої праці життя й творчості – Словника говірки рідного села Довге, матеріали до якого за почином свого старшого побратима Миколи Грицака він почав збирати, ще будучи студентом. «Ця праця, на думку Н. Пуряєвої, мала зафіксувати величезний говірковий фактаж – близько 50 000 лексем і стати помітним внеском в українську діалектну лексикографію» [Пуряєва 2017, с. 165]. Вона, сподіваємось, достойно заквітчає його ниву, яка нівроку вродила щедро і рясно: близько п'яти сотень праць, з поміж яких два десятки фундаментальних монографій, з них одинадцять – авторських, під його орудою виконано й захищено двадцять кандидатських і чотири докторські дисертації. В. Німчук – відповідальний редактор 60-ти і

член редколегії 35-ти наукових видань, опонент численних дисертаційних досліджень, активний організатор і учасник багатьох конференцій і симпозіумів, гостьовий лектор і голова екзаменаційних комісій у вітчизняних вишах... «Прокинувшись удосвіта, він одразу сідав за письмовий стіл» (Н. Пуряєва), «практично щоденно з четвертої до восьмої ранку він працював» (І. Панич) – «це був продуктивний і творчий період Професора» (Ю. Осінчук). Коли ж бо мати на оці той ще у молодості узгоджений з приписами Божого закону стиль його буття, то видається, наче він узяв собі за кредо настанову ченців-бенедиктинців: *ora et labora*.

«Про Німчука з любов'ю» (Г. Шумицька), – навіть такими короткими пропам'ятними заголовками споминів А. Вегеш, Н. Венжинович, А. Галас, І. Ліхтея, Р. Медведь (Ужгород), С. Ермоленко, Л. Костич, Р. Коци (Київ), В. Грещука (Івано-Франківськ), А. Даниленка (Нью-Йорк, США), С. Зінченка (Ніжин), М. Кочіша (Сегед, Угорщина), М. Мозера (Відень, Австрія), В. Фаловського (Краків, Польща) та інших розпрозорюється у глобальному вимірі розуміння невіджалуваної втрати для української гуманітаристики мовознавця світового масштабу. Цю сповідальність як *signe de vie* од його учнів і колег-однодумців завершує божественно-світлої туги ексод Ірини Фаріон (Львів): «<...> Неділя 26 листопада, обід. Важко було повірити у цю звістку. Павло Гриценко підтвердив. Похорон був відразу наступного дня о 12 годині. Я саме на цю пору мала лекцію у Тернопільському педуніверситеті. Аудиторія викладачів і студентів стоячи пом'янули видатного вченого і Божу людину. На столі був розкішний букет білих хризантем, і скапувала на них свічка життя Учителя. Коли саме в години похорону розповідала студентам про огром проблематики і працю Василя Васильовича, раптом з усієї сили якась птаха сильно вдарилася у вікно... Я замовкла, студенти повернулися в бік удару птахи... Чи це був знак від нього, що тепер Його присутність серед нас буде іншою? Звісно, ми напишемо наукові розвідки про нашого Учителя, ми будемо йти дорогами його історичних відкриттів, ми матимемо Його у нашій пам'яті та серці – і Він далі вчитиме нас бачити красу і любити життя...» (с. 150–151).

ЛІТЕРАТУРА

1. Ассман А. Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті [пер. з нім. К. Дмитренко, Л. Доронічева, О. Юдін]. Київ: Ніка-Центр. 2012. 440 с.
2. Євангеліє Анни Київської. *Літературна Україна*. 2019. № 41–42. С. 3.
3. Пуряєва Н. Пам'яті члена-кореспондента НАН України Василя Васильовича Німчука (06.07.1933–26.11.2017). *Українська мова*. 2017. № 4. С. 161–165.

Степан Бобинець,

кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри французької мови
і зарубіжної літератури

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
<https://orcid.org/0000-0002-8829-3957>